

KPJ U POLITIČKOM SISTEMU I UNUTRAŠNJOPOLITIČKI ODNOSI

S približavanjem kraja rata, rukovodstvo KPJ je sve jače isticalo zahteve za proširivanjem organizacije i oslobađanjem od sektaških merila pri prijemu novih članova. Početkom 1945. posebno se tražilo da se „snizi“ kriterijum za prijem u SKOJ, a njegovi članovi primaju u KPJ bez kandidatskog staža. Članstvo obeju organizacija naročito se povećavalo u boračkim jedinicama i na oslobođenim teritorijama. Proširivanje članstva KPJ shvatano je kao imperativ koji proizilazi iz njene rukovodeće uloge u revoluciji, a na drugoj strani iz saznanja da malobrojna Partija ne može da odgovori ulozi vladajuće partije u političkom sistemu Jugoslavije. Pred KPJ se posle oslobođenja postavljalo pitanje rukovođenja nastajućim aparatom državne vlasti i uprave, državnim sektorom privrede, masovnim antifašističkim organizacijama, obnovom zemlje. Napadi na sektaštvo nisu, međutim, značili napuštanje dotadašnjih osnovnih merila za prijem u članstvo, jer je CK KPJ i dalje tražio idejnu borbenost, privrženost narodnooslobodilačkoj borbi i revolucionarnom preobražaju društva u Jugoslaviji i punu spremnost za sprovođenje ovog programa.

U poređenju s njenom brojnom snagom uoči ustanka (12.000 članova), Partija je iz rata izašla kao organizacija od 141.066 članova, uvećavši se za nešto manje od dvanaest puta. Povećavanje članstva u periodu obnove i industrijalizacije nije značilo i poistovećivanje KPJ s masovnim komunističkim partijama, prema kojima se njeno rukovodstvo odnosilo s krajnjim nepoverenjem januara 1946, smatrajući ih zdanjem na „glinenim nogama“. KPJ je brojno jačala, ali zadržavala karakter kadrovske partije. Njeno kadrovske obeležje nije se ogledalo samo u načinu prijema članova nego i u celokupnoj organizaciji, ciljevima, programskoj osnovi i ideologiji, unutarnjem životu. CK KPJ je posle oslobođenja upozoravao nacionalna i druga

partijska rukovodstva da prilikom prijema novih članova obrate pažnju na opasnost od unošenja „anarhije i labavosti“ u partijske redove.

Učvršćivanju organizacije KPJ i kadrovskim pitanjima pridavao se gotovo presudan značaj sa stanovišta održavanja vlasti i nastavljanja revolucionarnog procesa. Rukovodstvo je smatralo da je nemoguće vršiti dalje revolucionarno „društveno preuređenje bez dnevno rastućeg broja novih partijskih kadrova i aktivista“. Vodeća uloga partije u vojsci, vlasti, Narodnom frontu i drugim organizacijama tražila je da ona „upedese-tostruči, postostruči svoje kadrove“. Kadrovska partija je uzimana i kao preduslov za dalje prevaspitavanje masa radnika i seljaka u duhu „demokratske državnosti“, koja je počela da se izgrađuje u okvirima narodnooslobodilačkog rata.

Omasovljujući partiju, njeni rukovodeći organi su, u novim uslovima, nastavljali borbu protiv sektaštva, čije su manifestacije bile raznovrsne. Sektaštvo je potiskivano u KPJ, SKOJ-u, NOF-u, AFŽ-u, USAOJ-u, Jedinstvenim sindikatima radnika i nameštenika Jugoslavije (JSRNJ), organima vlasti. Ono se iskazivalo i u orijentaciji ka malom broju kandidata za prijem i u njihovom nedovoljno smelom „uvlačenju“ u partiju. KPJ je morala da se bori protiv sektaštva, u svojim redovima i van njih, u vezi s nacionalnim pitanjem, odnosom prema staroj inteligenciji, deci i porodicama neprijatelja, pripadnicima kvilinskih jedinica koje su zaveli organizatori kolaboracije iz redova buržoazije. Sektašilo se prema radnicima, intelektualcima, ženama. Iz sektašenja u partiji proizilazio je i sektaški odnos prema masama — nabusitost u ophođenju, „nadvisivanje“ rodoljuba komunistima, shvatanje NOF-a kao gole forme i partijske fasade, bojazan od uključivanja pripadnika nacionalnih manjina u organe vlasti i masovne organizacije — koji je pretio da odvede Partiju u izolaciju i „učaurenost“. Sektaštvo izražavano u precenjivanju merila za članstvo u KPJ dobrim delom je bilo i refleks „čistunstva“, koje je znalo da ide do askeze i potpunog samoodricanja, ali i političkog monopola.

Priliv novih članova pratili su i suprotni procesi, „čistke partije“ krajem 1945. i početkom 1946. od slučajnih i idejno-politički nezrelih saputnika. Nezavisno od ovih „čistki“, iz KPJ su isključivani i članovi koji su svojim istupanjima, nemoralnim životom i neradom krnjili ugled organizacije. Od članstva se tražilo da čuva lik i ugled komunista, pošto KPJ nije

dozvoljavala da joj se ruši autoritet. S gledišta organizaciono-kadrovske čvrstine i ideološko-političke „čistote“, daleko značajnije od ovog „odlivanja“ bilo je suzbijanje sitnoburžoaskih i birokratskih pojava unutar partije. Njihovi motivi su bili različiti: koristoljublje, egoizam, karijerizam, jagma za činovnička mesta. U drugačijim uslovima rada neki komunisti su, sagledavajući nove strane života, oslobođeni ratnog pritiska i potrebe za moralnim jedinstvom, nastojali da iskoriste partiju za lični materijalni prosperitet. Slivajući se u gradove, komunisti sa sela menjali su društveni ambijent i, bez kulture i razvijenije klasne svesti, zaboravljali na svoje obaveze u partiji, gubili politički i moralni integritet. Mada u začetku — jer ih je KPJ presecala, a još održavana klima revolucionarnog idealizma potiskivala — javljali su se i slučajevi „špekulisanja s ubedenjem“, odnosno pokušaji da se stekne unosnije mesto i materijalno izraze lične zasluge.

Nasuprot ovim malograđansko-birokratskim deformacijama, rukovodstvo KPJ je insistiralo na tome da komunisti budu nosioci novog, revolucionarnog morala. Od njih se tražilo da prednjače u borbi za demokratske odnose, za princip zakonitosti i ravnopravne nacionalne odnose, da daju primer u borbi protiv sektaštva i koriste se sredstvima „kritike i samokritike“. Rukovodstva KPJ su rano počela da kritikuju birokratizam, „osiljavanje“ pojedinih komunista i „otrzanje“ članstva od masa. Napadani su komunisti koji su birokratskim stavom kočili inicijativu naroda u kritici organa vlasti, funkcionera, uprava preduzeća, rukovodstvava sindikalnih organizacija. Postavljanje komunista iznad društva, posebno njihovo odvajanje od radničke klase, koju su predstavljali na vlasti, njihovo prisvajanje privilegija i gledanje na ostale građane „s visine“ osuđivani su kao nedozvoljiva pojava i pogrešno, birokratsko shvatanje rukovodeće uloge KPJ. Delujući u objektivnoj protivurečnosti između samoupravne i demokratske svesti komunista i masa stečene u oružanoj revoluciji s jedne strane, i stvaranja ekonomskog monopola države, koji je ovu svest negirao, s druge, KPJ nije ostajalo ništa drugo do dosledno zalaganje za izgradnju sistema administrativnog rukovođenja privredom i upotreba oružja kritike, koja je u datoj stvarnosti imala apstraktno-verbalistički i moralizatorski karakter.

Partijska organizacija odražavala je višenacionalni karakter Jugoslavije. Pored nacionalnih organizacija Slovenije, Hrvatske

i Makedonije, konstituisana je maja 1945. KP Srbije, na osnovu zaključka Politbiroa CK KPJ donetog u Jajcu 16—18. oktobra 1943. i na Visu, juna prethodne godine. Osnivački kongres KP Srbije, održan u Beogradu 8—12. maja, označio je dograđivanje nacionalne strukture KPJ, ujedinjavanje partijskih organizacija Srbije, Vojvodine i Kosova i Metohije, i prevazilaženje zaoštrenih odnosa u nacionalno raznovrsnom vojvođanskom i kosovskometohijskom stanovništvu. Politika nacionalne ravnopravnosti koju je sprovodila KPJ trebalo je da omogući srazmernu nacionalnu zastupljenost u organima vlasti, sudstva, uprave, u organima bezbednosti, masovnim organizacijama; nesmetan razvitak nacionalnih kultura, osnivanje škola na maternjem jeziku, upotrebu tog jezika u svakodnevnom opštenju; pravo na nacionalne kulturne ustanove (pozorišta, domove kulture itd.) i štampu. Na Osnivačkom kongresu KP Srbije Tito je nacionalnu politiku izrazio rečima da „voljeti svoju federalnu jedinicu — znači voljeti monolitnu Jugoslaviju“, i da narod treba da se „naoruža (takvom) sviješću da Hrvat strepi za ono što se događa na granicama Makedonije, a Srbin za ono što se zbiva u Istri“.

Neposredno po završetku rata CK KPJ je odlučio da se i partijske konferencije za Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu pretvore u odgovarajuće osnivačke kongrese komunističkih partija, ali je nekoliko meseci kasnije odložio njihovo održavanje dok se ne izrade teze o bitnim pitanjima kao baza za njihovo sazivanje. Po tom neostvarenom zaključku CK KPJ, od 10. januara 1946, kongresi nacionalnih organizacija trebalo je da se održe do jula i avgusta iste godine, a neposredno za njima — avgusta ili septembra — i kongres KPJ.

Po socijalnom sastavu, KPJ je u ratu bila organizacija u kojoj su preovlađivali seljaci, što je predstavljalo rezultat objektivne društvene strukture i istorijskih okolnosti u kojima se razvijala narodnooslobodilačka borba. Većiri u ruku vodećeg kadra, međutim, činili su radnici, studenti i đaci. Analitičari ovog pitanja u sociološkoj literaturi ističu da je nasuprot seljaštvu kao masovnoj vojsci u narodnooslobodilačkoj borbi stajalo radništvo kao njen „najorganizovaniji činilac“. Nastojanja rukovodstva KPJ da se "sastav članstva popravi u korist radničke klase nailazila su na prepreke zbog nerazvijene socijalne strukture i zaostalosti Jugoslavije. Njena radnička klasa je bila mlada, malobrojna, uglavnom sa sela, i za selo još "tesno vezana ekonomskim nitima i načinom života. Nerazvijeni

krajevi Jugoslavije uopšte nisu imali industrijski proleterijat u pravom značenju reči. Radništvo je bilo proređeno u ratu, a deo je saradivao s neprijateljem radeći u Trećem Rajhu dobrovoljno ili pod političko-ekonomskom prinudom. U delu industrijskih preduzeća radnici su rat proveli „za drebankom“, potpomažući svesno ili nesvesno nemački ratni napor. Najveći broj stranih radnika u privredi Kraljevine napustio je Jugoslaviju posle vojnog poraza, tokom rata, ili nestao u njegovom vihoru. No nezavisno od socijalnog sastava, KPJ je bila partija radničke klase po svom programu, ciljevima, ideologiji. S razvijanjem sistema administrativnog rukovođenja privredom u Partiji su sve više ulazili činovnički elementi.

Odmah posle oslobođenja KPJ je počela da se organizaciono prilagođava novim uslovima rada. No promene u organizacionoj strukturi partijskog aparata i metodu političke akcije nisu, međutim, suštinski uticale ni na jedan od dotadašnjih bitnih principa KPJ. Smisao organizacionih promena 1945—1947. sastojao se u usklađivanju njene dotadašnje rukovodeće uloge s uslovima u kojima je ona imala da upravlja državom i pokreće celokupan državni razvitak.

Sistem organa KPJ bio je postavljen na centralističkom principu; na čelu organizacije nalazio se CK KPJ, „koji je imao monopol na donošenje najvažnijih odluka: partijsko-organizacionih, spoljnopolitičkih, privrednih, unutrašnjopolitičkih, kadrovskih, iz oblasti međunarodnog radničkog pokreta i bilateralnih partijskih veza, agitacije i propagande. Faktičko odlučivanje pripadalo je užem telu — Politbirou — koje je do aprila 1948. godine radilo kao CK KPJ. Partijskim organizacijama u federalnim jedinicama (republikama) rukovodili su centralni komiteti Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Srbije, i pokrajinski komiteti Bosne i Hercegovine i Crne Gore, zapravo njihovi biroji, jer nisu imali plenuma. Polovinom 1945. CK KPJ je odobrio stvaranje autonomne KP za Trst i Julijsku krajinu, pod rukovodstvom CK KP Slovenije. Partijsku organizacionu strukturu upotpunjavali su PK Vojvodine, Oblasni komitet Kosmeta, oblasni, okružni (ukinuti krajem 1946), sreski, mesni (gradski), rejonski i opštinski komiteti.

Prema Projektu o organizacionim pitanjima, usvojenom jula 1945, aparat CK KPJ se sastojao od Organizaciono-instrukorskog odeljenja, Odeljenja za kadrove, Odeljenja za agitaciju i propagandu, i devet komisija: sindikalne, vojne, za žene,

spoljnopolitičke, za ekonomsku politiku, za škole, izgradnju narodne vlasti, socijalnu politiku, i kontrolne. Nacionalna i pokrajinska rukovodstva imala su, s neznatnim odstupanjima, istu organizacionu strukturu kao i CK KPJ, izuzimajući spoljnopolitičku i kontrolnu komisiju. Preko Organizaciono-instruktorskog odeljenja prenošene su direktive CK KPJ i vršena kontrola njihovog sprovođenja. Kadrovskim odeljenjem je rukovodio organizacioni sekretar CK, u čijoj se nadležnosti nalazio rukovodeći kadar partije, SKOJ-a, masovnih organizacija i državnih organa. Kontrolna komisija je predstavljala jedinstveni organ partijske kontrole, stvoren radi sprovođenja partijske linije, čuvanja „čistote partije“, nadzora nad izvršavanjem odluka CK i, uopšte, nad radom partijskih organizacija. Ostale komisije pri CK KPJ i nacionalnim rukovodstvima organizovane su kao unutrašnji partijski organi sa savetodavnim kompetencijama.

Kao glavni organizatori i nosioci ideološko-političkog i teorijskog rada u Partiji i van nje delovale su agitprop-komisije pri rukovodstvima, s Agitpropom CK KPJ na čelu, koji je, uz to, formulisao i kulturnu i prosvetnu politiku. Aparat agitacije i propagande se u radu oslanjao na aktive masovnih organizacija, državne organe u oblasti kulture i prosvete, na štampu.

Centralna partijska ustanova za ideološko obrazovanje je Viša partijska škola pri CK KPJ, koja je, u novim uslovima i na višem nivou, nastavljala rad partijskih kurseva iz vremena rata. Jula 1945. CK KPJ je, istovremeno sa svojom reorganizacijom, doneo odluku o reorganizaciji Više partijske škole „Đuro Đaković“, označujući kao njen zadatak vaspitavanje viših i srednjih partijskih kadrova. Precizno su naznačene kategorije partijskih radnika koji imaju da pohađaju ovu školu: članovi nacionalnih centralnih komiteta, članovi oblasnih i okružnih komiteta, sekretari sreskih komiteta, članovi političkih odeljenja armija i divizija, šefovi političkih odseka, brigada i članovi partije iz državnog aparata i proizvodnje, koji su po svom ideološko-političkom nivou i dužnostima imali kvalifikacije viših ili srednjih partijskih rukovodilaca. U program nastave reorganizovane škole ulazili su sledeći predmeti: kratki kurs istorije SKP (b), dijalektički i istorijski materijalizam, politička ekonomija, učenje o državi, narodnooslobodilačka borba naroda Jugoslavije i izgradnja nove države, ustrojstvo Partije, ruski

jezik i pravopis. Prvi kurs trajao je šest meseci, a pohađalo ga je 120 učenika.

CK KPJ je istovremeno odlučio da se niže partijske škole organizuju pri centralnim komitetima komunističkih partija federalnih jedinica i pri pokrajinskim i oblasnim komitetima, sa zadatkom da vaspitavaju srednji i niži partijski kadar. Školu su mogli pohađati članovi okružnih i sreskih komiteta, sekretari partijskih ćelija, članovi političkih odseka brigada, komesari bataljona i četa i članovi partije iz državnog aparata i proizvodnje, koji su, takođe, po svom ideološko političkom nivou i dužnostima imali kvalifikacije srednjih ili nižih partijskih rukovodilaca. U program škole su ulazili: kratki kurs istorije SKP (b), narodnooslobodilačka borba naroda Jugoslavije i izgradnja nove Jugoslavije, i partijska izgradnja. Osnivanjem ove škole ukinuti su partijski kursevi pri sreskim i okružnim komitetima.

Program nastave partijske škole predstavljao je kombinaciju teorijskih i istorijskih predmeta po uzoru na ideološko obrazovanje u SSSR-u, sa nezaobilaznom istorijom SKP (b), dijalektičkim i istorijskim materijalizmom, teorijom partije, političkom ekonomijom i „učenjem o državi“ ali i s posebnim predmetom koji je uopštavao iskustva narodnooslobodilačke borbe i razvoja nove Jugoslavije. Više i niže škole predstavljaju glavni institucionalni oblik ideološko-političkog obrazovanja članstva KPJ. Organizacija škole i metod rada su bili istovetni u Višoj i nižim školama. Sem po kategoriji slušalaca, strogo određenoj i hijerarhiziranoj, vremenu trajanja kurseva (viši šest meseci a niži tri meseca), broju slušalaca (na Višoj školi do 120 a na nižim do 60 slušalaca), ove škole su se razlikovale i po strukturi programa, jer se na Višoj školi izučavao veći broj predmeta.

Ideološki rad u KPJ nosio je snažno obeležje sovjetskog uticaja. Staljin je smatran četvrtim „korifejom“ klasika marksizma zajedno sa Marksom, Engelsom i Lenjinom. Tek naknadna saznanja vezana za ideološka otrežnjavanja nakon sukoba sa IB-om dovela su do razgraničavanja izvornog marksizma od Staljinovih vulgarizacija. Istorija SKP (b) figuriše u jednom i drugom programu partijskih škola, izazivajući posebno interesovanje slušalaca, s tim što je četvrta glava, koju je pisao Staljin, gotovo smatrana svetim štivom, čime se prenosio kult iz vremena neposredno uoči rata i iz rata prema ovom ideološkom

priručniku. Usled velikog predratnog interesovanja za *Istoriju SKP (b)* bilo je čak predviđeno da se deo komunista upoznaje s ovim štivom iz štampanih prevoda, deo iz šapirografisanog materijala, a da treća kategorija rukom prepisuje priručnik i prorađuje ga. U ratu su pojedini prvaci narodnooslobodilačkog pokreta znali rizikovati život da bi spasili zalihe ove knjige da ih ne zapleni neprijatelj. Ovaj sakralni odnos prema tekstu, krajnje vulgarizovanom i falsifikovanom s istorijske tačke gledišta, nastavio se i posle rata. Poznato je da su izgrađeni komunisti uglavnom posećivali kurseve na kojima se izučavala istorija SKP (b). Međutim, postoji jedna značajna činjenica emancipativnog značenja, jer je u sklopu partijskih programa izučavana i istorija narodnooslobodilačke borbe i izgradnje nove države. Istorija jugoslovenske revolucije je praktično postajala pandan istoriji SKP (b), iako se to nije naglašavalo. Postojalo je jedno saznanje, koje nije uvek snažno eksplicirano, da naspram oktobarske revolucije stoji jugoslovenska revolucija (koja se kao takva još nije kvalifikovala). Tek je Peti kongres KPJ stavio do znanja, pored zaklinjanja Staljinu i Sovjetskom Savezu, da je u jugoslovenskom slučaju reč o revoluciji. Krajem 1943. počinje postupno izgrađivanje Titovog ugleda paralelno sa staljinovim kultom. Politbiro CK KPJ je već posle drugog zasedanja AVNOJ-a, s potpisima A. Rankovića i M. Đilasa, upućivao pisma zemaljskim rukovodstvima da uzdižu Tita kao državnika i vojskovođu. Ova praksa će se nastaviti i posle rata povodom Titovog rođendana, prvo u užem partijskom krugu, i u drugim opštim svečanim prilikama. Tito je povodom izučavanja istorije SKP (b) stavljao 1947. do znanja da je to bez onoga što se kod nas zbiva jalov posao. „Nešto se novo kod nas zbiva. Ima kod nas, u našem razvoju, čitav niz novih puteva. Ima novih puteva u izgradnji socijalizma. Ti putevi po suštini ne protivreče razvoju u SSSR-u.“ Tito je smatrao da se istorija SKP (b) mora izučavati, naročito od strane rukovodilaca, ali ne i šablonski.

Teorijska i ideološko-politička aktivnost je, principijelno gledano, polazila od prakse Jugoslavije i neposrednih zadataka KPJ. No, postojanje iskustva SSSR-a, idealizacija njegovog uređenja, ideološko-politička bliskost KPJ i SKP (b) izazivali su veliki interes za izgradnju sovjetske države i razvoj sovjetske ekonomike. Stoga ne začuđuje što se iz Moskve traži literatura o ovim pitanjima. Ali, osobeni revolucionarni put Jugoslavije nije

mogao potisnuti jugoslovensko iskustvo. Vlajko Begović piše, tim povodom, Borisu Zihherlu u Moskvu: „Besumnje mi trebamo rešavati naša pitanja prema našim uslovima i mogućnostima, ali mnogo će nam vredeti i sovjetsko iskustvo". To sovjetsko iskustvo se upoznavalo neposredno, ako se imaju u vidu rukovodioci koji su izvesno vreme boravili u SSSR-u, a zatim na osnovu literature sovjetskog porekla, najvećim delom preko propagandnih brošura iz oblasti teorije partije, političke ekonomije, sovjetske države, filozofije i istorije, pedagogije i slične literature. Najčešće je bila reč o uprošćenim analizama, vulgarnim interpretacijama, glorifikacijama sovjetskog iskustva i Staljinu; danas može izgledati čudno s kakvim su divljenjem u partijskim redovima prihvatane, analizirane i slavljene knjige i brošure krajnje primitivnog sadržaja. Tek su vlastita praksa i istorijsko iskustvo, sa sazrevanjem saznanja da je u sovjetskom slučaju reč o Staljinovom izneveravanju revolucije i socijalizma, vodili razgraničenju jedne autentične revolucije sa svojom birokratiziranom bliznakinjom na drugoj strani. Oktobarska inspiracija je bila sadržana i u jugoslovenskoj revoluciji, ali je ova izvedena na specifičan način u uslovima drugačije istorijske situacije — u uslovima drugog svetskog rata, koji se 1941—1945. redukovao na sukob fašizma i antifašizma u svetskim razmerama. Do raskida 1948. Staljinov autoritet i istorijski kult SKP (b) se nisu dovodili u pitanje.

Jugoslovenski političari i naučnici nisu se do sukoba sa IB-om bavili ozbiljnije analizom i uopštavanjem vlastitih iskustava: Partije, revolucije, države, socijalističke izgradnje. Njihovu energiju odnosila je mahom praktična aktivnost. Uglavnom se tretiralo pitanje narodnooslobodilačke borbe, federacije, narodnih odbora, u radovima, govorima i istupanjima rukovodećih komunista, Tita, Kardelja, Đilasa, Moše Pijade i drugih, čije je sabrane članke objavljivala *Kultura* ili su bili publikovani u organu *Komunist* i *Partijska izgradnja*. Bez obzira na značajne opservacije i ukazivanje na originalnost oblika u okviru opštih zakonomernosti reč je o nedovoljno produbljenim i argumentovanim analizama. Praktična rešenja bila su, uz neposrednu političku borbu, dominantna preokupacija. Kadrovi su bili usmereni prema iskustvu SSSR-a, kao uzor-zemlje, i jedine koja je poznavala zakonitosti socijalističke izgradnje. Jugoslavija je bila preplavljena sovjetskom društvenom i političkom literaturom, koja je bila opterećena citatologi-

jom klasika marksizma i lenjinizma — u koje se računao i Staljin, kao jedan od protagonista marksističke misli — deskripcijom institucija i prakse, apsolutizacijom sovjetskog iskustva, vulgarnim zaključcima. Značajne pojave, koje je na površinu izbacio drugi svetski rat, pojava novih socijalističkih država, fenomen jugoslovenske i albanske revolucije, svetski proces dekolonizacije, pojava treće tendencije u vidu do juče zavisnih zemalja koje su stupale na put nezavisnosti) nisu uopšte, ili su jako malo zanimale sovjetske pisce i teoretičare. Komunistički teoretičari, uglavnom iz vrha partije, bili su ograničeni težnjom da ne istrčavaju u tumačenju svojih iskustava, kako se ne bi izlagali nepotrelanom riziku kritika iz Moskve koja je prećutno imala mandat na razradu i razvijanje teorijske misli, pre svega „genijalni Staljin“, koji se mešao u sve društvene probleme i sve sfere nauke, uključujući genetiku i filologiju, filozofiju i političku ekonomiju, a da ne govorimo o „zaštiti“ doslednog poštovanja misli i dela klasika. Sovjetski pisci su razrađivali date ocene, tako da je njihovo delo išlo u stvari privezak propagandnog aparata ili banalna vulgarizacija. Smisao društvenih nauka nije bio u otkrivanju protivurečnosti određenoga razvoja već u razradi shematskih formula politike. U jugoslovenskom slučaju, na početku izgradnje nove države i društva, sticale su se neke nepovoljne pretpostavke. Staljin je bio međunarodna arbitraža i merilo pravovernosti ideološke ortodoksije kao najvažnijeg sadržaja u delu društvenih nauka, što nije moglo mimoći ni jugoslovenske komuniste; iskustvo jugoslovenske izgradnje „novih odnosa“ bilo je isuviše kratko da bi se mogle uopštavati tendencije vezane za karakter države, protivurečnosti prelaznog perioda, odnosa partije i države, države i privrede, partije i masovnih organizacija, opasnost od birokratskog centralizma; deo istaknutih komunističkih intelektualaca, koji su činili mozak partije pre rata, bili njeni lucidni publicisti, stradali su za vreme rata, budući likvidirani od ustaša (August Cesaree, Božidar Adžija i drugi), poginuli u narodnooslobodilačkoj borbi (Veselin Masleša), stradali u starinskim čistkama (Sima Marković, Filip Filipović, Josip Čizinski, odnosno Milan Gorkić, i drugi).

Najteža jeres se svodila na „iskrivljavanje“ partijske linije, pogađajući naročito one koji su je „izopačavali“ ili „namerno“ iskrivljavali. Ta linija svodila se posle oslobođenja na obezbeđe-

nje narodnog jedinstva, na organizaciju nove države, nove kulture i nove privrede. Drugu kategoriju devijacionista činili su nosioci shvatanja koji su gledali olako na sve, površno, zagovarali apolitičnost, zabavnost, bezidejnost, koji su svojim neodgovornim ponašanjem i prilazanjem „uspavljivali mase“, ometajući da one postanu svesne teškoća i da se „priuče teškoćama“ koje su pred njima stajale. Pod ovu kategoriju svrstavani su hvalisavi, koji su naduvali svoje uspehe, držali nekritička predavanja ili pristupali državnim, kulturnim i privrednim problemima bez neophodne ozbiljnosti, savesnosti, poštenja i nesebičnosti, nespremni da podrede sebe „interesima masa“. Oni su delovali uporedo sa ljudima koji su prihvatili ideologiju partije, kao i sa onima koji su zadržavali neprijateljska shvatanja.

U antisektaškom prilazu Partija je zahtevala da se ne „udara“ na ljude koji su bili potencijalni saveznici politike koju je ona sprovodila. Na drugoj strani, izbijala je jedna prosvetiteljska i političko-utilitarna linija popravljanja ljudi, njihovog pridobijanja, „prevaspitavanja“. Glavna linija razgraničenja sadržana je u pozitivnom odnosu prema novoj Jugoslaviji i „podupiranju“ njenog razvitka. U novoj fazi razvitka krajem 1946, sa završavanjem obnove i prelaženjem na industrijalizaciju, za koju su se pripremale osnovne pretpostavke — saniranje ratnih razaranja, normalizacija privrednog života, ustavno-politička stabilizacija, međunarodno učvršćenje pozicije posle zaključenja mirovnih ugovora 1947, nacionalizacija koja je označila i formalnu eksproprijaciju velikih preduzeća, domaćih i stranih — agitacija i propaganda, kao segment partijske organizacije i delatnosti, nisu mogle da ne podlegnu odgovarajućim promenama. Pažnju je sve više privlačio propagandno-politički život u velikim industrijskim centrima. Promena je bila uslovljena samim tim što se radnička klasa sve više razgranjavala, postajala sve brojnija, a sa industrijalizacijom zemlje očekivalo se njeno novo povećanje u saglasnosti s opštom promenom društvene strukture Jugoslavije. Među tim masovnim organizacijama u centru pažnje se nalazio Sindikat kao organizacija radničke klase. Sindikati su imali da postanu, uporno se ponavljalo, „transmisioni kaiš“, kao refleks Staljinovog učenja o karakteru ove organizacije u socijalizmu, za razvijanje političko-prosvetnog rada među ostalim masama. ->Ne treba nikad izgubiti iz vida učenje Lenjina i Staljina o

sindikativima kao školi komunizma." Proglašavajući političko-prosvetni rad u sindikatima kao najvažniji zadatak koji partija mora čvrsto uzeti u svoje ruke, uporedo je ukazivano na neophodnost postavljanja materijalnih uslova da bi se on mogao odvijati (prostorije, klubovi, biblioteke).

U organizaciji ideološkog rada članstva naglašavao se značaj nejednoobraznih formi: od individualnog do kolektivnog rada, osnivanja dopisnih partijskih škola, večernjih kurseva, kružoka, seminara pri višim komitetima (centralnim, pokrajinskim, oblasnim i okružnim), do kolektivnih konsultacija, kontrole i provere znanja, propitivanja, diskusija kao sastavnog dela ideološkog uzdizanja; vodilo se računa o vremenu organizacije kurseva, izboru konkretne političke teme na seminarima, stepenu znanja učesnika. Sadržajno gledano tri kruga problematike su bila najčešći predmet političkog obrazovanja: oblast marksizma — lenjinizma, narodnooslobodilačka borba i novi državni život.

SKOJ se, na podsticaj Partije, angažovao na vaspitavanju članstva Narodne omladine u smislu „unošenja” marksizma — lenjinizma među svu omladinu. Za najvećeg neprijatelja je proglašena apolitičnost, pa makar na priredbama, zabavama ili u fiskulturi. Rukovodstvo SKOJ-a je krajem 1946. stajalo na gledištu da celokupna politička agitacija (zidne novine, priredbe) mora da bude na liniji marksizma. Sastanci SKOJ-a su tretirani kao sastanci „elitne organizacije” koja svu ostalu omladinu vodi napred. Na tim sastancima postavljane su partijske direktive, davana tumačenja o Partiji i njenom putu, njenoj istoriji, koja šire mase i Narodna omladina ne mogu ni da razumeju. Na drugoj strani, uvlačenjem što šireg kruga omladina na nivo mladih koji prihvataju marksizam, kao antisektašku orijentaciju — uz pomenute elitističke ograde koje govore o shvatanju avangarde koja se izdvaja — morao se kod članova SKOJ-a razvijati lik komunista, karakterne i moralne osobine, koje bi im pomogle da postanu komunisti.

Teorijsko i ideološko-političko obrazovanje u Armiji razvijano je preko kurseva i slanjem u partijske škole. Od ukupnog broja komunista u Armiji na političke i vojne rukovodioce odlazilo je 85% a na osnovnu boračku masu svega 15% članova KPJ. Osnovno jezgro Armije posle rata i prvih demobilizacija sačinjavali su učesnici prve tri godine narodnooslobodilačkog rata (21%). Na drugoj strani u Armiji su se posle oslo-

bođenja nalazili i vojnici koji su u toku rata služili u neprijateljskim formacijama. Agitaciono-politički rad u Armiji je usmeravan ka suzbijanju šovinizma, i pravilnom odnosu prema borcima — pripadnicima nacionalnih manjina i sprečavanju izdvajanja pojedinih nacionalnosti u okviru jedinica. Radilo se na usvajanju plana vojno-političke nastave, marksističke izgradnje starešina, podizanja nivoa obrazovanja i kulture armijskog sastava. Ovaj rad u Armiji je početkom 1946. nosilo 300 aktiva predavača sa 7.500 oficira. Korišćene su raznovrsne forme: brigadni bilteni, informacije, armijska štampa, radio-emisije, izložbe, povremena objašnjenja. Radilo se na opismenjivanju boraca, stručnom osposobljavanju starešina (završavanje škola, upućivanje u vojne akademije u zemlji), i slanju oficira i generala na vojne akademije SSSR-a.

Teorijski rad obuhvatao je i kadrove najviše uprave, saveznih ministarstava i komiteta. Partijski komitet pri Saveznoj vladi je 1947. rukovodio s 24 kursa: 19 za proučavanje istorije SKP(b) (po etapama), tri kursa istorije SKP(b) (po problemima), jedan kurs za proučavanje istorije NOB. Više je nego upadljiva nesrazmera u proučavanju istorije SKP(b) i istorije NOB, odnosno problematike nove Jugoslavije, koja se ocenjivala kao „neprirodan” odnos suprotan „našim potrebama”, tim pre što se istoriji SKP(b) prilazilo kao „istoriji-hronologiji”, s gomilama događaja, godina, štrajkova, mesta. Ova hronološko-faktografska verzija postajala je sama sebi cilj umesto da pomaže shvatanju „marksističko-lenjinističkog iskustva boljševičke partije”. Moglo je samo da se konstatuje sledeće: „Jasno je da se ovakvim metodom koji blijedo otkriva unutrašnju logiku događaja i ne ističe teoretske i taktičke probleme u prvi plan i u pravoj mjeri, ne mogu pravilno vaspitati komunisti da bi odnijeli sa kursa neko marksističko iskustvo, koje bi koristili u praktičnom radu.”

Sistemska i planska izučavanje osnovnih pojmova marksizma-lenjinizma smatrano je pretpostavkom — na dosta mehanički način — „pravilnog sprovođenja politike Partije po sektorima ekonomskog, društvenog i državnog života”. Od komiteta i partijskih ćelija traženo je februara 1946. da usvoje novi kurs u pogledu „individualne teoretske izgradnje”, pri čemu se mislilo na pronalaženje odgovarajućih oblika „samoizgradnje” ćelija i konkretizacije programa. Kritikovala se jednostranost u smislu proučavanja „teških teoretskih pitanja” i

korišćenja jednostranog metoda, bez diferenciranja rada u ćelijama, ustanovama i na univerzitetima. Agitrop je u Nacrtu plana za igradnju partijskih kadrova zahtevao orijentaciju na organe partijske štampe, koja će vršiti „odgojnu ulogu u podizanju političko-teoretske svijesti“. Pri „samoizgradnji“ moralo se voditi računa o aktuelnosti tema; prvenstveno su se imala obrađivati pitanja iz marksizma-lenjinizma koja bi članstvu osvetljavala svakodnevne probleme. Ideološko vaspitanje se imalo kretati u tri pravca: u smislu partijske izgradnje, upoznavanja ekonomske i državne politike i podizanja stručnosti i opšte kulture. Predviđeni program je razlikovao seoske ćelije, partijske ćelije u gradovima i fabrikama, okružne, kotarske i mesne komitete i partijske jedinice sa „višom teoretskom svijesću“. Predmet razrade su bili aktuelni članci centralne štampe.

Ideološki rad je postajao sve naglašeniji sa prelaskom na novu fazu obnove i pripremanje pretpostavki buduće industrijalizacije. Strogo je vezan za izvršavanje zadataka pred kojima se nalazila partija. Otuda i njegova krajnje utilitarna sadržina. Nije reč o emancipaciji, u prvom redu ideološko-političkoj i kulturnoj, već obezbeđivanju realizacije programa KPJ u izvođenju obnove i stvaranju osnova za prelazak na novu etapu izgradnje. Ideološko-politička komponenta je sastavni deo mobilizacije masa i izvršenja neposrednih partijskih i državnih zadataka. Analiza programa za ideološko-politički rad i razne kurseve otkriva siromaštvo teoretskih pogleda na razna aktuelna pitanja državno-pravne izgradnje i razvoja Partije. Manje-više je reč o uopštavanju najneposrednijeg iskustva, ili ponavljanju nekih opštih mesta iz sovjetskog iskustva. *Historija SKP(b)* je zauzimala najviši rang u oblasti literature o „partiji novog tipa“, zajedno sa Rankovićevim člankom o organizacionom pitanju KPJ, odnosno napisom o masovnom partijskom radu Mihaila Kalinjina. U prometu su se nalazile bezbrojne sovjetske brošure, pune frazeologije i neviđene simplifikacije problema, koje nisu odgovarale jugoslovenskoj stvarnosti, a po svom niskom nivou odbijale misleći svet. Među jugoslovenskim priložima za razna pitanja dominirali su članci i govori rukovodioca KPJ, napisi u *Borbi* i drugim listovima (*Naprijed*, *Vjesnik*. . .). Problematika federativnog uređenja razmatrana je na osnovu govora i članaka Josipa Broza Tita i Edvarda Kardeља. Već za oblast „Komunistička partija — partija novog tipa“ i

„Čelija, o članstvu Partije i organizaciona struktura Partije" predviđeni su kao literatura Staljinov rad „0 osnovama lenjinizma" (glava o partiji), brošura Kosoja *Organizacioni principi boljševizma* i Titov članak iz vremena rata „Narodnooslobodilačka borba i organizaciono pitanje Partije", objavljen u *Proleteru* 1942. godine, „Organizaciono pitanje" A. Rankovića, i članak Sretena Žujovića „Za čistoću i boljševizaciju Partije". Pored jugoslovenskih političara i drugih autora, koji su tretirali odgovarajuće teme u štampi, preporučivali su se za razradu prilozi G. Dimitrova („0 kadrovima"), Staljina („Odabiranje kadrova, njihovo isticanje i raspodjela"), Lenjina („0 porezu uaturi", gde je bilo reči o zadacima u „ekonomskoj izgradnji" i „0 narednim zadacima Sovjetske vlasti"). Prilikom tretmana zadrugarstva i agrarnog i seljačkog pitanja prevladavala je opet literatura Lenjina, Staljina, Karpinskog („Sta su kolhozi"), sa člancima iz *Borbe* („Projekat Ustava i zadrugarstvo") i napisom A. Hebranga „Osnovni principi zadrugarstva" u istom listu. U delu programa „0 državi", uz radove Lenjina („Država i revolucija") i Kardelja („0 Ustavu FNRJ") isticao se prilog A. Višinskog „Sovjetska država — država novog tipa". Postojeća analiza jasno pokazuje mešavinu tematskih ciklusa, izvora i literature, koja je obuhvatala vodeće jugoslovenske političare, sa klasicima, ali i sovjetske propagandiste, profesore i „teoretičare" poput Višinskog.

Septembra 1946. CK KPJ je oštro kritikovao „nedostatke" u idejno-političkom radu u direktivi „0 daljem radu na ideološkom i političkom podizanju komunista i ideološkom i političkom podizanju radnih masa". Svi pomenuti „nedostaci" su registrovani ovim redom: nedovoljna borba za ideološku čistotu i liniju partije, nedovoljno razvijen ideološki, politički i kulturno-prosvetni rad među radnicima, zanemarivanje svakodnevnog konkretnog rada na selu, neplanski rad među inteligencijom, šablonski rad s članovima partije. Karakteristično je da su sva ova „postanovljenija" CK KPJ donošena u trenucima kada se partija spremala za prelaz na novu fazu razvitka. Podrazumevalo se, s obzirom na njenu društvenu poziciju, da ona traži maksimalno zalaganje članova i društva u celini za realizaciju osnovnih zadataka koji su predstojali. „Linija" Partije je svetinja, a najveće svetogrđe njeno „izopačavanje". Odbrana tekovina narodnooslobodilačke borbe je neprikosnovena, a sa njome i „linija izgradnje i svestranog podizanja zemlje". Otuda

je trebalo ukloniti sve ideološke i političke smetnje na putu tog razvitka. Šablonska strana ovih direktiva, rečnik, frazeologija, vrednosne ocene pojava manje su zanimljive sa stanovišta cilja i prestrojavanja partijskog rada pred narednim zadacima na kojima se insistiralo. Ali, u šumi ovih ocena i terminologije nije teško izdvojiti inkriminaciju apstraktnog, kabinetskog reagovanja na pojave „smetnji” proboju linije, ili raspravljanja u „zatvorenom krugu”. Izraz specifičnog partijskog odnosa prema inteligenciji ogleda se u pojmu „prevaspitavanje”. Kritika je pogađala i nerazumevanje karaktera masovnih organizacija, naročito Sindikata. Kaže se: „Skoro čitav agitaciono-propagandni i kulturno-prosvetni rad partije i odgovarajućih partijskih ustanova odvija se organizaciono izvan sindikalnog pokreta i sindikati nisu u potrebnoj meri iskorišćeni kao transmisija i kao sabirališta za najširi masovni, ideološki, politički i kulturno-prosvetni rad.” Komunistima se prigovaralo da ne posvećuju dovoljno pažnje vanpartijskim masama, ne vodeći računa da „desetine hiljada nečlanova partije — radnika, intelektualaca, pa i seljaka, žele da se naoružaju učenjem Marksa — Engelsa — Lenjina — Staljina ...”

Partija se izjašnjavala za „prevaspitavanje” ljudi koji su podupirali društveni razvitak, ali je „oštrica partijske kritike” pogađala niz „izama” i njihovih nosilaca, koji namerno iskrivljavaju marksizam — lenjinizam.

Ideologija pred predstojećom industrijalizacijom nije mogla mimoilaziti ulogu radničke klase i sindikata. „Sindikati”, kaže se u pomenutoj direktivi, „treba da posluže kao transmisioni kaiš za razvijanje masovnog političko-prosvetnog rada među ostalim masama. Ne treba nikada izgubiti iz vida učenje Lenjina i Staljina o sindikatima kao školi komunizma.” Da bi se individualizirao ideološki rad, zavisno od svojstva pojedinca, predlagala se cela jedna mreža ustanova, formi, metoda rada, kakve su dopisne partijske škole, večernji kursevi, kružoci, seminari, od čega su neke forme bile primenljive i za nečlanove partije. Ali iz novih zadataka je proizilazilo i proširenje agitaciono-propagandnog aparata pri komitetima i partijskim ćelijama.

Ideološki rad je nailazio na najveće prepreke u sredinama gde je bilo dosta nepismenih, polupismenih i slabo obrazovanih komunista. Pri Narodnom frontu stvorena su 1946. propagandna odeljenja za rukovođenje agitacionim radom u masama i

objedinjavanje svih oblika kulturno-prosvetne delatnosti. Agitacija i propaganda obuhvatale su popularisanje raznih tekućih i trajnijih mera, kako političkih, tako i ekonomskih (zakonodavstvo PNS, agrarnu reformu, Ustav FNRJ, odluke Mirovne konferencije, značaj produktivnosti rada, zadrugarstvo, poresku politiku, otkup, setvu). Rad u oblasti agitacije i propagande imao je karakter kampanja sprovedenih po direktivama najviših partijskih organa. Uoči prelaska na plansku privredu, novembra 1946, CK KPJ je Odlukom o daljem radu na ideološkom i političkom podizanju radnih masa formulisao nove zadatke na polju ideološkog obrazovanja. Prorađivanje prvog petogodišnjeg plana pretvorilo se u svenarodnu kampanju, koju je podržavala štampa. Pored kulturnih priredaba, agitaciono-propagandni aparat je kontrolisao izdavanje knjiga za omladinu i literature uopšte, kao i štampu, bilo sam, odobravajući upotrebu hartije i štampanje, ili preko rukovodilaca izdavačkih kuća, koji su se nalazili u agitaciono-propagandnim komisijama, odnosno s njima bili u vezi. Informativna služba je centralizovana u Odeljenju za štampu Predstavništva vlade FNRJ.

CK KPJ je odlukom od 10. avgusta 1945. preuzeo rukovođenje partijskim organizacijama u Jugoslovenskoj armiji preko Političkog odeljenja (Uprave) Ministarstva narodne odbrane. Poslovima narodne odbrane bavile su se Vojna komisija pri CK KPJ, obrazovana jula iste godine, i vojne komisije pri nacionalnim i pokrajinskim rukovodstvima; one su ukinute aprila 1946. pretvaranjem Vojne komisije u Vojni savet, s Josipom Brozom Titom na čelu. Čuvajući integritet teritorije i nezavisnost Jugoslavije, Jugoslovenska armija je, istovremeno, bila snaga koja je odlučujuće uticala na čvrstinu unutrašnjeg poretka. KPJ je u oružanim snagama držala sve rukovođeće pozicije. Na preko pola miliona boraca po završetku rata, nakon demobilizacije, dolazilo je 100.000 komunista, preko 8.000 kandidata i 106.197 članova SKOJ-a. Jezgro Armije nakon rata i prvih demobilizacija sačinjavali su učesnici narodnooslobodilačke borbe.

Princip demokratskog centralizma, na kome je počivala organizacija KPJ, izražavao se u rukovođenju iz jednog centra, potčinjavanju manjine odlukama većine, odgovornosti komunisti za lični rad pred partijskim organizacijama, i izbornosti rukovođećih organa, uglavnom formalizovanoj. Prevaga centra

lističke komponente nad demokratskom obezbeđivala je KPJ da koncentriše snage i napor članstva na osnovna pitanja. Situacija u kojoj je ona delovala određivala je i stepen demokratizacije unutarpartijskih odnosa. Oštrinu ovog centralizma članstvo je primalo kao istorijsko-političku realnost. Dinamika promena nakon rata u političkoj i ekonomskoj strukturi društva stvarala je osećanje da je ostvarenje ciljeva socijalizma vezano za najbližu perspektivu. Način donošenja i sprovođenja političko-ekonomskih mera podređivan je njihovom sadržaju. Članstvo nije učestvovalo u donošenju odluka i stvaranju partijske politike, ali se poistovećivalo s tom politikom izvršavajući je.

Proces srašćivanja partijske i državne vlasti u ratu nastavio se i u uslovima obnove i industrijalizacije zemlje, vodeći stvaranju i personalne i realne unije između KPJ i države. U partijskim rukovodstvima stvoreni su sektori rada koji su pokrivali celokupnu problematiku državnih poslova i aktivnosti masovnih organizacija (sektori za narodnu vlast, masovne organizacije, agitaciju i propagandu). Partijski aparat se pretvarao u kopiju državnog. KPJ je usmeravala društveni razvitak preko državnih organa i novog zakonodavstva. Zaključci rukovodećih partijskih tela obavezivali su sve državne organe. Izgrađena na principu proizvodno-teritorijalne organizacije, KPJ je u svim sredinama gde su radila preko tri njena člana imala ćelije. Njen metod rada određivala je činjenica što su se partijsko i državno rukovođenje sjedinjavali. Rukovodeći komunisti stajali su na čelu i državnih organa i masovnih organizacija. Proces srastanja partije i države, praćen profesionalizacijom partijskog rada, našao je nov organizacioni izraz u strukturi KPJ donošenjem odluke Centralnog komiteta aprila 1947, u vreme prelaska na centralističko-direktivno planiranje, kojom su odeljenja njenog aparata još čvršće povezana s rukovodstvom masovnih organizacija i državnim privrednim resorima.

KPJ je bila osnovna snaga političkog sistema i nosilac goleme društvene moći, nezavisno od činjenice što nije spomenuta u prvom Ustavu FNRJ. Pripadnost organizaciji nije se iskazivala niti je unutarpartijski život dobijao publicitet. Partija je mogla da javno ostvaruje svoju suverenu volju nalazeći se u neposrednom toku opštih težnji radnih masa, i dobijajući njihovu podršku, kao avangardna snaga u ovoj fazi jugoslovenske revolucije. Ona je rukovodeća sila u sistemu nezavisno od

toga što ustavno nije bila kao takva potvrđena. Poziciju rukovodeće subjektivne snage društva i sistema zasnivala je na ideji da ona predstavlja avangardu radničke klase kao vladajućeg sloja u društvu, koji nosi oslobodilačku misiju celog društva. Partija kao takva uspostavlja državu koja dominira u društvu, drži sve bitne poluge razvoja, obezbeđuje integraciju svih delova sistema, uključujući i podsisteme (politički, ekonomski, pravni, itd.), podređuje sebi društvo pod vidom političke homogenizacije i ujedinjavanja svih društvenih snaga. Novouspostavljena država je od svog nastanka partijska država, izražavajući volju rukovodeće subjektivne snage.

Osnovni vladajući nukleus ove partijske države, samostalan, ničim ograničen, ni ustavno a ni politički, u stvari je bio Politbiro CK KPJ, koji se našao na vrhu piramide novostvorenog sistema DFJ, odnosno FNRJ, oslanjajući se na svoju poziciju pre rata i u toku rata, a na drugoj strani na politički kapital organizatora pobedničke revolucije. Centralnu ulogu u tom telu imao je Tito, kao osvedočeno najistaknutiji i najiskusniji među članovima Politbira, s oznakama harizmatičke ličnosti čiji su najbliži saradnici bili Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković i Milovan Dilas, zaduženi za svoje „resore“ ili krupne sektore partijskog, odnosno državnog posla. Bez njega se nije mogla zamisliti kadrovska politika viših državnih i partijskih tela, rukovođenje spoljnom politikom, komanda nad vojskom, određivanje pravca unutrašnjeg razvitka. Od Tita su poticale inicijative najznačajnijih odluka, čime se ne zapostavljaju drugi začetnici ideja u prethodnom postupku ili Titove modifikacije ideja drugih pokretača, prilikom njihovog konačnog usvajanja. Politbiro je kreirao državu na način koji je obezbeđivao apsolutnu političku prevlast partije i njenih rukovodstava. Tome su uveliko doprinosili objektivni uslovi jugoslovenskog društva i sovjetsko iskustvo koje je počivalo na svemoćnoj ulozi Politbira, odnosno Staljina kao najviše instance političkog, vojnog, međunarodnog i ideološkog odlučivanja. U Jugoslaviji, kao i u SSSR-u Politbiro se nalazio van svake kontrole, radeći bez većih formalnosti, i bez višeg partijskog tela kome bi polagao račune. Državni organi, kako izvršni tako i predstavnički, bili su puki sprovednici volje Politbira, a masovne organizacije njegove transmisije. U datim uslovima, Politbiro — ili uža grupa njegovih članova — razmatrao je sva sporna pitanja rukovodećih republičkih

(nacionalnih) i pokrajinskih partijskih rukovodstava (biroa), prosuđujući suvereno u skladu sa kolektivno izvedenom analizom akutnih problema (međurepubličkih, položaja rimokatoličke crkve, zapostavljenosti Srba u Hrvatskoj, autonomističkih tendencija u Sloveniji, itd.). Na istom principu zanimala su rad političko-operativna rukovodstva partije od vrha do dna, od nacionalnih do opštinskih rukovodstava.

Stvaranje Narodnog fronta Jugoslavije kao jedinstvene opštenarodne političke organizacije odgovaralo je koncepciji KPJ o monolitnoj političkoj strukturi društva, karakteru nastajućih društvenih odnosa i jedinstvenoj političkoj platformi revolucionarno-demokratskog preobražaja. KPJ je preko Narodnog fronta obezbeđivala široku političku osnovu narodne vlasti u svim fazama revolucije, čak i onda kada ovaj nije imao karakter posebne organizacije.

Partija nije bila spremna da apsolutnu rukovodeću ulogu u političkom sistemu Jugoslavije deli ni sa jednom drugom političkom snagom, koristeći se svojom vladajućom ulogom u pobedi revolucije, obnovi zemlje i postavljanju osnova socijalizma. Po shvatanjima KPJ, narodna vlast se mogla učvršćivati „samo pod pretpostavkom da se ne sužava na proleterijat“, već proširuje na sve društvene slojeve. Proširivanjem Narodnog fronta učvršćivala se i ova organizacija i narodna vlast, a time je faktički jačala i rukovodeća uloga KPJ u celom sistemu.

Započet polovinom 1944, proces organizacionog uobličavanja Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta priveden je kraju na Osnivačkom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije održanom od 5. do 7. avgusta 1945. u Beogradu, i na Kongresu Osvobodilne fronte, održanom u Ljubljani jula iste godine, odnosno na ostalim republičkim kongresima Narodnog fronta. Na Prvom kongresu NFJ postignuto je objedinjavanje zemaljskih frontova, utvrđena organizaciona struktura NFJ, usvojen statut i donet program. Prema Osnovnim organizacionim načelima NFJ, Narodni front nije imao karakter klasične političke partije, ali je nosio obeležja posebne političke organizacije, s jako naglašenim agitaciono-propagandnim funkcijama. Bio je definisan kao „opštenarodni antifašistički demokratski pokret naroda Jugoslavije“, koji predstavlja „osnovnu silu“ i „osnovnu političku snagu“ za čuvanje i razvoj tekovina narodnooslobodilačke borbe. Clan Narodnog fronta mogao je da postane svaki „čestiti i rodoljubivi“ građanin koji je uživao politička i

građanska prava, usvojio program organizacije i plaćao članarinu. KPJ je pomoću NFJ prevazilazila pluralistički princip stranačkog života, stvarajući, na drugoj strani, oblik političkog organizovanja suprotan partiji tradicionalnog karaktera. NFJ je učlanjivao pojedince i kolektive, građane i društveno-političke organizacije. Kolektivno članstvo nije automatski povlačilo za sobom i članstvo pojedinačnih pripadnika ovih organizacija. Stubove NFJ činili su masovni organizmi: USAOJ, AFŽ, JSRNJ. On je obuhvatao i povezivao sve antifašističke organizacije, zadruge, udruženja. Ostaci građanskih snaga su ga zato tretirali kao „proširenu KPJ“.

U sastavu NFJ nalazile su se i građanske stranke koje su mu krajem rata prišle. Formalno gledano, načela NFJ su predviđala višestranačku strukturu zadržavajući posebnost tih stranaka u organizaciji i njenim rukovodećim telima — što je bio izraz međunarodnih obzira i težnje za angažovanjem svih rodoljubivih i demokratski raspoloženih građana na programu daljeg revolucionarno-demokratskog razvitka — ali su joj na specifičan način umanjivala značaj drugim odredbama. Pre svega, postojeće stranke morale su da prihvate program NFJ, a njihovo članstvo da se uključi u njegove lokalne odbore. Nebitnih elemenata koalicije bilo je, s nekim izuzecima, samo u višim rukovodstvima NFJ. Od ove formalne strane pitanja daleko su bili bitniji stvarni politički odnosi. NFJ se od svog osnivanja izgrađivao kao jedinstvena organizacija masa, koje su prihvatala i priznavale rukovodstvo KPJ u njemu. Postojeće građanske grupe nisu mogle da bez spoljne intervencije ugroze političku čvrstinu organizacije, jer su bile malobrojne i slabe. Put demokratskog razvitka, prema koncepciji NFJ, nije vodio preko višestranačke organizacije političkog života, nego preko njene negacije. Koliko je uticaj ovih stranaka i grupa oslabio u toku 1945, i koliko su se one osule u korist snaženja Narodnog fronta, govori i ocena rukovodećih predstavnika CK KPJ, Tita i Kardelja, iz januara 1946, o njihovoj „beznačajnosti“.

Program NFJ je u ovoj fazi revolucije izražavao stavove KPJ. Svojim revolucionarno-demokratskim obeležjem doprinio je polarizaciji masa, čiji su se delovi još kolebali ili, zbog svog porekla i ranije političke pripadnosti, gravitirali građanskim strankama i grupama. Kasnijim prelaženjem s opštih demokratskih na socijalističke mere, Program NFJ je prevazi-

đen, iako su neke od ovih mera već bile implicitno sadržane u njemu.

KPJ je u sistemu revolucionarne demokratije praktično istupala za monolitizam u sopstvenim redovima i u političkom životu uopšte. Analogiju je imala u sovjetskom uzoru. U novostvorenom sistemu vlasti nije bilo mesta ni za jednu drugu snagu kao faktor odlučivanja sem za KPJ. Partija je odbacivala višestranački sistem i na osnovu istorijskog iskustva u Kraljevini Jugoslaviji, u ratu i revoluciji, polazeći od svoje prevlasti u političkom sistemu, zasnovane na aparatu vlasti i masovnim antifašističkim organizacijama. Živa svest o strahovitom ratnom kovitlacu, krizne situacije u odnosima sa zapadnim saveznicima tokom 1945—1946, istupanje opozicije 1945. i sukobi s rimokatoličkom crkvom uticali su na KPJ da ne dozvoli obnovu čak ni onih partija koje su s njom lojalno saradivale u okviru Narodnog fronta, priznajući njenu rukovodeću ulogu. Organizacija Narodnog fronta je predstavljala i političku osnovu države. Od nje se tražilo da narodnu vlast drži pod političkom kontrolom. U naknadnim teorijsko-politikološkim analizama nalazimo poglede o Narodnom frontu kao „korektivnu“ jednopartijskog sistema u Jugoslaviji.

Po poreklu, sastavu i opštim zadacima, NFJ je predstavljao politički, ideološki i socijalni pokret Jugoslavije u kome su se mase seljaštva, radništva i inteligencije zalagale za „učvršćivanje demokratskih tekovina narodnooslobodilačke borbe i za izgradnju nove Demokratske Federativne Jugoslavije“. Ovaj pokret, u najširem značenju, imao je i obeležja specifične političke organizacije koja se formirala na principu dobrovoljnosti. Članovi NFJ morali su da prihvate osnovna akta: Program i Statut; svaki je radio u nekom odboru NFJ i uplaćivao prilog prema materijalnim mogućnostima. Obavezom članstva da radi u mesnim organizacijama, obezbeđivala se i kohezija NFJ. On je bio izgrađen na principima federalizma, kao i organizacija vlasti u DFJ, odnosno FNRJ. Kongres su sačinjavali delegati NFJ iz svih federalnih jedinica. Za Savezni odbor je svaki zemaljski odbor predlagao kongresu isti broj članova, čime se isključivalo nadglasavanje. Najviši organ Narodnog fronta u federalnim jedinicama bio je zemaljski kongres.

U rukovodeća tela Narodnog fronta Jugoslavije birane su avgusta 1945. vodeće ličnosti KPJ, masovnih antifašističkih

organizacija, građanskih stranaka i grupa u Narodnom frontu, kao i ugledni javni radnici. Za predsednika je izabran Tito, za prvog generalnog sekretara Sreten Žujović, a za drugog Zlatan Sremec. Potpredsednici su bili Miloš Moskovljević, Franjo Gaži, Josip Vidmar, Vojislav Kecmanović, Dimitar Vlahov i Miloš Rašović. Sekretarijat su činili, pored Sretena Žujovića i Zlatana Sremeca, Dragoljub Jovanović, Vaso Ćubrilović, Marijan Stilnovi, Bane Andrejev, Mitar Bakić, Jože Rus i Vladimir Simić. Za članove Izvršnog odbora izabrani su: Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, Andrija Hebrang, Moša Pijade, Blažo Jovanović, Boris Kidrič, Milovan Đilas, Aleksandar Ranković, Lazar Koliševski, Todor Vujasinović, Blagoje Nešković, Edvard Kocbek, Ivan Ribar, Marko Vujačić, Peko Dapčević, Sava Kosanović, Jaša Prodanović, Ivan Šubašić, Sreten Vukosavljević, Akif Leš, Toma Kuturec, Mihailo Apostolski, Rato Dugonjić, Đuro Pucar, Sulejman Filipović, Bogomir Rajković, Marijan Brecelj, Miha Marinko, Franjo Ljube, Nuredin Daut, Emanuel Čučkov, Sveta Živković, Jovan Veselinov, Mihajlo Đurović, Koča Popović, Vlado Zečević, Rifat Beriša, Spasenija Babović, Đuro Salaj, Rade Pribičević, Frane Frol, Svetozar Rittig, Duško Brkić, Vicko Krstulović, Stjepan Prvčić. Plenum Narodnog fronta Jugoslavije činile su delegacije federalnih jedinica, čiji su članovi birani na Osnivačkom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije.

Ako se Narodni front posmatra kao okvir političkog života i razvitka političkih odnosa u Jugoslaviji, odnosno kao poprište društvenih sukoba, lako je videti, na osnovu rezultata, da su ovi razrešavani asimilacijom građanskih grupa, koje su usvajanjem Programa gubile svoju raniju individualnost, ili otpadanjem onih građanskih snaga koje nisu mogle da slede razvitak koji je inspirisala KPJ. Snage van Narodnog fronta, na drugoj strani, podvrgavane su političkom pritisku, mrvljene i udaljavane iz političkog života kao strana tela, jer su pokušavale da — same ili s oslonom na inostranstvo — ugroze uspostavljanje monolitne strukture kojoj je težila KPJ, po cenu da se izloži napadima građanskih snaga zbog totalitarizma. Nosioi „revolucionarne demokratije“ nisu hteli ni sa kim da dele vlast posle pobedonosne revolucije, a najmanje s poraženim snagama, smatrajući pri tome da je svako „drobljenje“ političkih snaga opasno, pa čak i kobno, sa stanovišta političkog jedinstva, hegemonije KPJ u sistemu i organizacionog učvršćenja vlasti. Partija je rukovodila

organizacijom Narodnog fronta — štaviše, do Petog kongresa izražavala je sopstveni program kroz Program Narodnog fronta, — što je nesumnjivo bila jedna od specifičnosti jugoslovenske revolucije. Otuda je za protagoniste građanske politike Narodni front i značio otelotvorenje jednopartijskog sistema. Neosporna je činjenica da građanska demokratija i socijalistička organizacija političkog života nisu mogle da se izmire — kao ni u ratu, uostalom — jer je jedna polazila od stranačkog pluralizma, a druga od prevlasti KPJ, pobjede novih društvenih snaga i novih društveno-ekonomskih odnosa. Zanemarujući čak razlike koje su uslovljavale suprotni klasni interesi, istakli bismo da su narodi Jugoslavije tek bili izašli iz revolucionarnog rata, s elementima bratoubilačkih obračuna i klasnih okršaja, čije su se posledice još osećale u posleratnoj strukturi, utičući na odbacivanje svih oblika organizacije koji bi mogli da dovedu do reprize ratne drame.

Udarnu snagu političkim i privrednim akcijama NFJ davao je USAOJ, koji je novembra 1945. brojao 1.374.000 članova. USAOJ se razvijao kao pokret omladine okupljene oko SKOJ-a i pod njegovim rukovodstvom. Jezgro omladinske organizacije činilo je blizu 300.000 članova SKOJ-a. CK KPJ je tog meseca pokrenuo pitanje pretvaranja USAOJ-a u organizaciju Narodne omladine Jugoslavije, do čijeg je ustanovljenja došlo na Trećem kongresu Narodne omladine, održanom u Zagrebu od 9. do 11. maja 1946. Time je završena prva faza razvoja organizacije antifašističke omladine, koju je KPJ stvarala pre rata i u toku narodnooslobodilačke borbe. Od Narodne omladine Jugoslavije se tražilo da postane pokretač, organizator i rukovodilac omladinskih akcija i omladinskog života uopšte, da radi na vaspitanju omladine u duhu marksizma-lenjinizma i da njenom radnom poletu u izgradnji socijalizma daje organizovaniji i planski karakter.

Manifestacioni kongres AFŽ, održan u Beogradu juna 1945, odbacio je sumnje jednog dela kadra KPJ u celishodnost opstanka te organizacije posle oslobođenja. Ona je nakon rata bila nosilac raznih socijalno-humanitarnih i političko-vaspitnih akcija među ženama Jugoslavije, a naročito akcija za socijalno zbrinjavanje dece, prosvetavanje žena u zaostalim krajevima, razbijanje verske zatucanosti, patrijarhalnih stega, primitivnih običaja (nošenje zara i feredže, itd.), za političko osvešćivanje. CK KPJ je u jesen 1945. postavio u zadatak partijskim

rukovodstvima da obrate veću pažnju na razvitak i unapređenje rada AFŽ-a.

Stvaranjem Jedinistvenih sindikata radnika i nameštenika krajem rata, KPJ je završavala osnivanje masovnih organizacija kao formi ostvarivanja svoga uticaja u masama. Prema direktivi CK, nacionalna i pokrajinska partijska rukovodstva održala su na slobodnim teritorijama zborove radnika na kojima su izabrani delegati za osnivačku konferenciju sindikalne organizacije. Na njihovom skupu u Beogradu, od 23. do 25. januara 1945, konstituisan je Jedinistveni savez sindikata radnika i nameštenika Jugoslavije, čime je prvi put u istoriji jugoslovenskog radničkog pokreta obrazovana jedinstvena organizacija radnika i nameštenika. Za predsednika Glavnog odbora izabran je Đuro Salaj. U Glavnom odboru nalazili su se, pored ostalih, i Laza Stefanović, Radoje Dakić, Đuro Špoljarić, Tone Fajfar, Laza Plavšić, Pepca Kardelj, Mihailo Švabić, Bogdan Krekić, Marko Belinić, Dušan Petrović, Pašaga Mandžić, Ivan Božićević, Jerko Radmilović, Risto Stefanović, Iso Jovanović, Vojo Srzentić, Franc Leskošek i Josip Cazi.

Od organizacije koja je klasno podređena, Sindikat je postao organizacija klase na vlasti. Doktrinarni refleks ove promenjene situacije izražavao se i u shvatanju o istovetnosti interesa između radničke klase i „narodne države“. Sindikat je osnovan i proglašen formalno kao nedržavna organizacija. Nepisano je pravilo da su svi državni službenici i radnici upisani u Sindikat, inače se drukčije ne može shvatiti brzo omasovljenje ove organizacije u čijem su sastavu bili gotovo svi službenici i radnici. Faktički, Sindikat je bio transmisija KPJ koja mu je odredila mesto u sistemu celokupne društvene organizacije nove Jugoslavije. Sindikat, zajedno s takozvanim „masovnim organizacijama“, učestvuje u sistemu vlasti na svom specifičnom sektoru, ali ne deluje samostalno, niti razvija inicijative koje prethodno nisu podstaknute od partije. Partija je ostvarivala rukovodeću ulogu na više načina: preko najvišeg tela Politbiroa u kome se kasnije nalazio i rukovodilac Sindikata (Đuro Salaj); preko Sindikalne komisije u sastavu CK KPJ; preko članova rukovodstava KPJ u Glavnom odboru Sindikata; davanjem smernica za rad Sindikatu na najvišim partijskim telima od 1948. (kongresu, plenarnim sednicama CK KPJ). Formula odnosa bila je na teorijskoj i političkoj razini rešena tako što je Sindikat prenosio „misli i volju“ radničke klase

državi i partiji, a KPJ je imala vlast u ime radničke klase kao njena avangarda.

Organizacija sindikata bila je kopija sovjetskih sindikata, počivajući na Lenjinovom i Staljinovom određenju sindikata kao „posredničke organizacije radničke klase“, koja stoji između države i radništva, uz rukovodeću ulogu partije. Funkcije Sindikata u Jugoslaviji bile su identične onima u SSSR-u: proizvodno-ekonomska (obučavanje i pripremanje radnika za upravljanje privredom ili po Lenjinu „škola komunizma“), zaštitna funkcija (borba za radnu disciplinu, tehnička zaštita u skladu sa propisima, itd.), kulturno-vaspitna funkcija. Istraživači Sindikata i društveno-ekonomskog položaja radničke klase u nas (R. Radić i dr.) ustanovljuju analizom istupanja Dura Salaja, Borisa Kidriča, Miše Pavićevića, Ivana Božićevića, direktivnih napisa u *Borbi*, sindikalnom listu *Rad* itd., da su ove funkcije gotovo istovetno isticane. Konceptija o jedinstvu ekonomsko-političkih, kulturno-vaspitnih i socijalno-zaštitnih funkcija Sindikata označavala je negaciju socijaldemokratskih ideja o sindikatu kao isključivo ekonomskoj organizaciji radnika.

Organizacija je okupljala sve zaposlene: kvalifikovane i nekvalifikovane, intelektualne i manuelne, industrijske i poljoprivredne radnike, privatne nameštenike i državne činovnike (službenike). Predstavljala je dobrovoljnu i masovnu organizaciju radničke klase, ali ne i pandan Narodnom frontu, već samo deo te opštenarodne organizacije, koja je bila politička osnova revolucionarne vlasti. Kao vanpartijska organizacija, JSRNJ su povezivali KPJ s radničkom klasom, naročito na sektoru privrede. Politbiro CK KPJ je skretao interes sindikata na usavršavanje organizacije proizvodnje, ali je, polovinom 1945, naglašavao i potrebu vođenja brige o položaju radnika. Sem političkih i ekonomsko-socijalnih, zaštitnih funkcija, u delokrug sindikata je spadala i kultura.

Njihova političko-vaspitna uloga manifestovala se naročito u razvijanju novog odnosa prema radu i proizvodnji, zaštiti državne imovine i jačanju saveza između radničke klase i seljaštva. Nastavljajući tradiciju takmičenja, JSRNJ su im davali karakter širokih i organizovanih akcija, vezanih za 1. maj ili 29. novembar, iz kojih je izrastao masovan pokret udarnika. Osnovni motivi za neviđeno zalaganje radnika u obnovi i industrijalizaciji bili su moralno-politički, iako je zalaganje i materijalno podsticano. Dobrovoljni rad je bio na

„najvišoj tački svoje idealizacije“, koja je imala više uzroka. Visoka društvena cena i ugled i gotovo kult fizičkog rada, nadoknađivali su nedostatak razvijenijih formi privređivanja. U uslovima nerazvijene materijalno-tehničke osnove društva i nepovoljne kvalifikacione strukture radničke klase, u kojoj su preovlađivali nekvalifikovani i priučeni radnici, ovaj vid rada je dobijao prvenstvo. Tome su naruku išle i posledice rata, ruševine koje je nakon oslobođenja trebalo raskrčivati, provizorna građevinska obnova, a u industriji naglašavanje kvantitativne strane proizvodnje. KPJ je mogla da izvede radnu mobilizaciju jedino razvijanjem stvaralačkih rezervi masa, koristeći se njihovim političkim poletom i radnim entuzijazmom. Izvori mobilnosti masa nalazili su se u njihovom revolucionarnom zanosu, koji se prenosio iz tek završene narodnooslobodilačke borbe, njihovoj potpunoj opredeljenosti za politiku KPJ u revolucionarno-demokratskom preobražaju zemlje, njihovom nerealnom očekivanju da će se uslovi života poboljšati čim se savladaju teškoće koje je rat ostavio za sobom. S približavanjem druge faze obnove, krajem 1945. i početkom 1946, sindikati su forsirali uvođenje normi kao pretpostavke za razvoj takmičenja i efikasniju valorizaciju utrošenog rada. Kvantitativni rezultati rada postojali su važniji od kvaliteta.

Delatnost sindikata pratile su dve pojave, označavane kao jednostrana shvatanja: prva je „ekonomizam“, a druga „sindikalni avangardizam“. Ove krajnosti nisu bile teorijski uobličene, ali su prisutne u praksi. Pristalice „ekonomizma“ nisu se obazirale na „rentabilnost“, nisu pravile razliku između državnog i kapitalističkog preduzeća; pozivali su radnike na borbu protiv eksploatacije, tražili veće nadnice, zahtevali smanjivanje radnog vremena, pružali otpor uvođenju normi. Sindikalna organizacija je, sprovodeći politiku KPJ, tražila od radnika samo rad i samoodricanje, bez odgovarajuće materijalne nadoknade, koju su, uostalom, određivale niske materijalne mogućnosti društva u ovom periodu. Zahtevi za poboljšavanjem društveno-ekonomskog položaja olako su proglašavani za socijaldemokratizam. Nosiocima takvih pogleda, kojih je najviše bilo u Sloveniji, lepljene su etikete „oportunisti“ i socijaldemokrata. Izvori takvih pogleda šablonski su vezivani za delatnost predratnih socijaldemokrata u sindikalnoj organizaciji.

Druga krajnost, manifestovana kao „sindikalni avangardizam“, javljala se u konkretnom obliku prisvajanja upravljačkih ovlašćenja, to jest mešanja sindikata u rad preduzeća; smenjivanja upravnika, iznuđivanja većih piata i povlastica za sindikalne funkcionere, podržavanja „šupljeg kvantiteta“ u takmičenju, primanja i otpuštanja radnika, premeštanja radnika iz odeljenja u odeljenje, itd. Kritika ove pojave polazila je od toga da je tu reč o anarhiji, „dvovlašću“, sticanju jeftine popularnosti, preuzimanju uloge „narodnih tribuna“. Postojeći sukob „nadležnosti“ i „paralelizam“, CK KPJ je osuđivao kao uzurpaciju prava sindikalnih rukovodstava. Analiza ove pojave ukazuje, međutim, da se radilo o dvema suprotnim pojavama: jednoj, vezanoj za slabost uprava preduzeća, kojima je sindikat „priskakao“ u pomoć, i drugoj, izraženoj u htenju radnika da se njihova uloga u preduzeću više oseti, da oni dobiju veća ovlašćenja u oblasti odlučivanja o proizvodnji i uređenju društveno-ekonomskih odnosa.

Ostvarujući svoje funkcije, sindikat se oslanjao na proizvodna savetovanja, koja su održavana svakih 15 dana; ali na izlasku iz perioda obnove ona su počela da se zamenjuju sastancima, na kojima su direktive mehanički prenošene. Sličnu su sudbinu doživeli i radnički poverenici, uvedeni polovinom 1945. u državna i privatna preduzeća, ustanove i organizacije, kao forma posrednog i savetodavnog učesća radnika u upravljanju. Funkcije države i njenih predstavnika u privredi rasle su na račun potiskivanja posredne radničke kontrole i neposrednih inicijativa radnika.

U periodu obnove nije bilo gotovo nijedne akcije — političke, ekonomske ili kulturno-prosvetne — u kojoj se Narodni front nije javljao kao organizator ili sprovodnik, popularizator ili agitaciono-propagandni nosilac. Organizovao je izbore za Ustavotvornu skupštinu, učestvovao u objašnjavanju i sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije, vodio agitaciju i propagandu u vezi s radom Mirovne konferencije u Parizu, Organizacije ujedinjenih nacija, kao i u vezi s posebnim međunarodnim inicijativama Jugoslavije. Prikupljao je pomoć 1946. za postradale od poplava u Albaniji i za izbeglice iz Egejske Makedonije, popularisao SSSR i sovjetsku kulturu. Razobličavao je parole neprijatelja, učestvovao u radnim akcijama, organizovao pomoć za krajeve Jugoslavije postradale u narodnooslobodilačkoj borbi, pomagao obnovu popaljenih se-

la, razvijao ideju bratstva među narodima, slao radničke ekipe na selo. Opšte smernice KPJ prenošene su u organizacije Narodnog fronta i tu razrađivane. Razne kampanje obično su počinjale na konferencijama njegovih najnižih organizacija — u ulici, preduzeću i selu — a zatim prenošene na nivo sreza ili grada. Sreske i okružne konferencije i zborovi završavali su se velikim manifestacionim mitinzima.

Sa snaženjem državne intervencije u privredi i u društvu uopšte, praćene rastućom centralizacijom poslova, partijska rukovodstva su se sve više odnosila formalistički prema Narodnom frontu. Komunisti u njegovim organizacijama čekali su isključivo direktive partijskih foruma. Počeo je da se ukorenjuje i sistem rada u izvršnim odborima, bez sazivanja odbora organizacija, čime su se od Narodnog fronta odbijali vanpartijski i sužavala njegova politička osnova. Narodni front se krajem 1946. i u toku 1947, s prelaskom na industrijalizaciju, sve više pretvarao u aparat za izvršavanje konkretnih državnih zadataka i privredne operative, gubeći oznake političke organizacije. KPJ je svoju rukovodeću ulogu sve više ostvarivala zahvaljujući svom opštem autoritetu, a ne političkom pristanku masa na mere koje se preduzimaju.

Vodstva građanskih stranaka i grupa, kako onih koje su se uključivale u Narodni front Jugoslavije, tako i onih koje su ostale van njega, ispoljavala su raznovrsne tendencije, koje su išle od deobe vlasti s komunistima, odnosno jednakog uticaja unutar Narodnog fronta i pokušaja organizovanja višestranačkog sistema, do priznavanja rukovodeće uloge KPJ i bezuslovnog usvajanja Programa NFJ. Glavni nosilac opozicije u fazi izvršavanja Sporazuma Tito — Šubašić bila je Demokratska stranka, s Milanom Grolom na čelu, koja je ostala van Narodnog fronta i na legalnoj osnovi pokušavala da okupi i aktivira sve protivnike daljeg toka revolucije. Ta stranka, podržavana frakcijama i pojedincima iz drugih stranaka i grupa, bila je i pobornik revizije svih tekovina ostvarenih u toku rata i revolucije. Pošto je podrška stranih snaga ovoj opoziciji izostala posle Potsdamske konferencije, ona je, inače izložena jakom pritisku Narodnog fronta, koji je gospodario scenom uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu, nestala iz političkog života.

U okviru Narodnog fronta javila se, nakon novembarskih izbora za Konstituante, opozicija poznata kao „frontovska”,

čiji je nosilac bio Dragoljub Jovanović, generalni sekretar Narodne seljačke stranke, s nekoliko poslanika tzv. seljačkih stranaka: Narodne seljačke stranke, Saveza zemljoradnika i Hrvatske seljačke stranke. Aktivnost ove opozicije bila je usmerena, s jedne strane, na suprotstavljanje seljaštva radničkoj klasi, a s druge predstavljala novu formu otpora građanskih snaga merama KPJ za socijalno-ekonomsku transformaciju društva i prelazak na plansku privredu. Za Jovanovića je opozicija bila „korektura svake vladavine“, a stranačke tradicije među Srbima, Hrvatima i Slovencima bile su žive. Narodni front je on zamišljao kao organsku „kolaboraciju stranaka“, a ne njihov mehanički skup. Stvaranje „seljačkog bloka“ smatrao je svojim trajnim političkim opredeljenjem. Ova shvatanja su se sukobljavala sa stavom KPJ o Narodnom frontu kao opštenarodnoj organizaciji, savezu radništva i seljaštva, i njenom politikom brzih društveno-ekonomskih promena. Jula 1946. Jovanović je u Narodnoj skupštini FNRJ otvoreno ustao protiv puta razvitka kojim je išla Jugoslavija. Ustanova javnog tužilaštva je, po njemu, inkarnirala diktaturu jedne partije, dok je donošenje Zakona o zadrugama bilo „udaranje noža u leđa“ seljacima. Oštrica Jovanovićevog napada bila je posebno upravljena protiv sve izraženijeg „etatizma“ u privrednom sistemu, koji je, kako je on smatrao, ostavljao malo prostora za razvitak zadrugarstva, favorizujući državni sektor i birokratizaciju državnog aparata. Razlaz Jovanovića s Narodnim frontom izazvao je vrenje u Narodnoj seljačkoj stranci i doveo do jačanja „levice“, isključivanja generalnog sekretara iz stranke i udruživanja seljačkih grupa (Narodne seljačke stranke i Saveza zemljoradnika) u Ujedinjenu zemljoradničku stranku, na bazi Programa Narodnog fronta, u jesen 1946.

Epizoda s Jovanovićem pokazivala je da je KPJ nepokolebljiva u daljem sprovođenju revolucionarnih promena i uspostavljanju monolitnog političkog sistema pod svojom isključivom kontrolom. Ona je suzbijala svaki pokušaj konstituisanja samostalnih političkih snaga u Narodnom frontu ili van njega koje bi se suprotstavile njenoj politici ili s kojima bi morala da deli vlast. Eliminišući takve tendencije, ona je, istovremeno, podržavala sve oblike političkog organizovanja u okviru Narodnog fronta koji doprinose jedinstvu radnika, seljaka i inteligencije, gušenju uticaja opozicionih građanskih snaga, te uključivanju masa u privredni život i rad narodnih odbora. Tolerišući neke

građanske stranke i grupe — kao HRSS, Ujedinjenu zemljoradničku stranku, Jugoslovensku republikansku stranku — KPJ nije davala podršku njihovom organizacionom rekonstituisanju. Partija je podržavala vrhove HRSS, koji su izražavali manifestacionu podršku politici Narodnog fronta. Jedno vreme posle rata služila se organizacijama Seljačka sloga, Napredak (u Bosni i Hercegovini), Prosvjeta (kulturno-prosvetna organizacija Srba u Hrvatskoj), i Preporod (muslimansko kulturno društvo), radi političkog i kulturnog okupljanja Hrvata, Muslimana i Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Preko tih organizacija KPJ je prodirala na selo, privlačila seljačke mase, suzbijala uticaj ostataka starih stranaka, naročito bivše Mačekove HSS.

Građanske snage, neprijateljski raspoložene prema revoluciji u toku, vezivale su se za inostranstvo, nadajući se slomu poretka i restauraciji, do kojih bi dovela intervencija zapadnih sila protiv socijalizma, ili rat dojučerašnjih saveznika. Snage bivšeg društva i pritajeni pripadnici kolaboracionista stvarale su psihozu privremenosti novog poretka. Svaka pobeda međunarodnih konzervativnih snaga pothranjivala je optimizam, kao što je svaki njihov poraz izazivao malodušnost i smanjivao nade u vaspostavljanje bivšeg sistema. Podsticanje šovinizma u nacionalno mešovitim krajevima pojavljivalo se kao najopasniji metod borbe starih snaga, usmeren na razbijanje politike bratstva i jedinstva, glavne osnove narodne vlasti. KPJ se borila političkim i zakonskim sredstvima protiv izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora. Zakonom Predsedništva AVNOJ-a maja 1945. svako ograničenje građanskih prava, kao i svako pružanje povlastica i davanje prednosti građanima DFJ u zavisnosti od njihove nacionalne, rasne ili verske pripadnosti bilo je predviđeno kao kažnjiva radnja kojom se narušavaju „načelo ravnopravnosti naroda i građana i bratstvo i jedinstvo naroda . . . kao osnovna tekovina narodnooslobodilačke borbe“. Kao napad na nacionalnu ravnopravnost kažnjavala se svaka agitacija i propaganda koja je išla na to da se izazove ili raspali nacionalna ili rasna mržnja ili razdor, a isto tako i pisanje, izdavanje, štampanje i rasturanje spisa takve sadržine. Politički značaj ovog zakona vidi se i po tome što su inkriminirana dela iz njega ušla i u Krivični zakon protiv naroda i države, koji je usvojila Privremena narodna skupština DFJ, avgusta 1945.

Nacionalni odnosi su spolja imali izgled retko harmoničnih odnosa. Strogo represivnom politikom sprečavane su sve manifestacije označene kao šovinističke. Nezavisno od neprijateljskih manifestacija nacionalizma u raznim krajevima Jugoslavije, koje su imale najraznovrsnije forme (da je narodnooslobodilački rat iskorišćen da jedna nacija zavlada na drugom, Hrvati na račun Srba, Srbi na račun Muslimana, itd.; egoistički stavovi da ne treba pomagati ratom opustošene krajeve; neprihvatanje kolonista iz Srbije u Makedoniji; zabrana naseljavanja kolonista s Kosmeta u starom kraju, itd.), nacionalni odnosi su se komplikovali i zato što ih nisu sasvim razumevali ni komunisti. Sektaštvo u prijemu Šiptara, Mađara i drugih pripadnika nacionalnih manjina u KPJ je bilo više nego jako izraženo. Na Kosovu i Metohiji je snižavan kriterijum za prijem u članstvo KPJ samo da bi se partijska organizacija što pre proširila delom Šiptara, jer su članstvo uglavnom sačinjavali Srbi i Crnogorci. Partijski kadrovi u Vojvodini su se suprostavljali partijskom kursu da se KPJ, organi vlasti i masovne organizacije prošire pripadnicima nacionalnih manjina i Hrvata kako bi se poboljšala partijska struktura vlasti i partije. Deo izbeglica, koji su se vraćali na stara ognjišta, jednostrano je ocenjivan kao izazivač nacionalne mržnje i podvajanja, svojim revanšističkim stavom prema manjinskom stanovništvu, Hrvatima ili Muslimanima frontalno. Za srpske građanske krugove država je bila u rukama Hrvata i srpstvo „pocepano“, što je bio smišljeni cilj Komunističke partije, koja je, još pre rata, kao što se govorilo, paktirala s ustašama samo da se dođe glave Srbima. Nacionalne konfrontacije podjarivao je i katolički kler, zauzimajući se za vernike koji su „justificirani“ i njihove porodice koje ne mogu znati ni gde su grobovi njihovih bližnjih, traženjem da se olakšaju uslovi života u logorima, protestvovanjem što se skidaju „križovi“ sa grobova ustaša i Nemaca, iako se pred „smrću klanjaju svi ljudi“. Crkva se u tom kopanju jaza nije zaustavljala samo na zaštiti crkve, njenih ustanova i sveštenika, već je brinula i za „patnje i nevolje tolikih naših vjernika“, nastojeći da im pomogne u „danima kušnje i kriza“. Nosioci velikosrpskog šovinizma širili su vesti da su Hrvati i „Turci“ na vlasti, a hrvatska i muslimanska reakcija da je, opet, nastupila era srpske dominacije. Rimokatolički kler je istupao protiv Muslimana, prigovarajući im da su se izvukli od odgovornosti za ponašanje u ratu i da jednostrano prebacuju svu

krivicu na katolike. U aktivnosti starih snaga vidno mesto je zauzimalo i širenje nacionalnog defetizma, obeshrabrivanje naroda u borbi za teritorijalnu celinu i severozapadne granice Jugoslavije.

Jugoslovenski političari u emigraciji nastavili su politiku protiv novog poretka. Jugoslavija je, po njima, bila preplavljena „totalitarnim valom“. Oni su 1945. u Londonu obrazovali Jugoslovenski narodni odbor, čiji su članovi sebe proglasili za zakonite predstavnike većine jugoslovenskih građanskih stranaka. Istupali su kao branioci Jugoslavije i pobornici demokracije. Na Zapadu su protiv nove Jugoslavije radili Slobodan Jovanović, episkop Irinej Đorđević, Jovan Donović, Milan Gavrilović, Miloš Bobić, Radoje Knežević, Konstantin Fotić, Mladen Žujović, i drugi. Januara 1946. Vlatko Maček je pristao da s Jugoslovenskim narodnim odborom usklađuje zajedničku borbu protiv „današnje tiranije u Jugoslaviji“. Ali bivši vođ HSS-a nije bio raspoložen i za zajedničko istupanje u Jugoslovenskom narodnom odboru sa srpskom emigracijom i kraljem Petrom II. Očekujući smenu poretka u Jugoslaviji, on je 1946. predlagao konfederativno uređenje na principu realne unije, koja bi obuhvatala Sloveniju sa slovenačkom Istrom, Hrvatsku, sastavljenu od banovine iz 1939, hrvatske Istre, te šest srezova Vojvodine, i Srbiju, kao treću jedinicu. Pitanje Bosne Maček je ostavljao otvorenim dok ne dođe do srpsko-hrvatskog sporazuma. Ova konstrukcija, koja je predstavljala varijantu ranijih građanskih planova, predlagana je kao da se u Jugoslaviji nije ništa desilo. Tako organizovana država trebalo je da ima tri skupštine, tri vojske (sa zajedničkim generalštabom u ratu), kao i pet ministarstava: finansija, odbrane, spoljnih poslova, spoljne trgovine i koordinacije. Šef JNS Jovan Banjanin verovao je da postoji samo jedan, jugoslovenski narod i da je podela na Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju katastrofa.

Prikupljanje emigracije sve više su podsticale velike zapadne sile. Njeni pripadnici iz Jugoslavije i drugih zemalja verovali su u neminovnost rata i izmene poretka. Pod uticajem stranih faktora Milan Gavrilović je radio na stvaranju Seljačke internacionale, nastavljajući aktivnost započetu još 1942. obrazovanjem saveza seljačkih vođa u emigraciji, od Baltika do Mediterana, kao forme za razblažavanje radikalizma seljačkih masa i, uopšte, društvenih pokreta za vreme rata i okupacije.

Odnosi između države i „ratobornog katolicizma“ nalazili su se u krizi zbog otpora rimokatoličke hijerarhije sređivanju odnosa s narodnom vlašću i bojkotovanja ove. Sukob se naročito zaoštavao prilikom donošenja agrarne reforme, uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu, oko odvajanja crkve od države i škole od crkve, zbog pomoći pojedinih sveštenika „križarima“, zapravo zaostalim ustašama. Predsednik Privremene vlade DFJ pokušao je juna 1945. u Zagrebu, prilikom razgovora s nadbiskupom Stepincem, da uredi odnose s rimokatoličkom crkvom na bazi njene nacionalne orijentacije i depolitizacije, ali bez uspeha. Nacionalno amorfni deo episkopata sa Stepincem nije bio spreman da usaglasi svoj rad i postupke sa načelom o odvajanju države od crkve i s garantijom slobode veroispovesti. Katolička hijerarhija je vršila pritisak nad pojedinim sveštenicima, sprečavala proces polarizacije među njima, ometala stvaranje svešteničkih udruženja, podstrekavala na otpor protiv vlasti, sprovodila ekskomunikaciju neposlušnih sveštenika i vernika. Vatikanska propaganda je napadala Jugoslaviju kao zemlju progona crkve i vernika. Đakovački biskup Antun Akšamović je ustajao protiv odvajanja države od crkve i škole. Biskup je bio protiv obaveznog građanskog braka. Tražio je da se crkvenim dobrima prizna značaj „narodnog dobra“ i osiguraju „dušebrižničke službe“ u bolnicama, kaznionicama, vojsci i sportskim udruženjima. Hvarski biskup Miho Pušić je zahtevao obeštećenje za agrarnu reformu na posedima katoličke crkve i uvođenju vere kao obaveznog predmeta u školama. Primedbe reis-ul-uleme u Sarajevu svele su se na zahtev da u bračnim, porodičnim i vakufskim stvarima sude verske (šerijatske) sudije, čija bi se nadležnost uredila posebnim zakonom, zatim da se veronauka obavezno predaje u školi i da muslimanske žene ne služe u vojsci. Sveti sinod Srpske pravoslavne crkve se na kraju izmirio s odvajanjem crkve od države, stavljajući samo primedbe na Nacrt ustava i iznoseći svoje želje. Izvođenje nadbiskupa Stepinca pred sud 1946, zbog veza s ustaškom emigracijom i ostacima „križara“, izazvalo je na Zapadu i u štampi pod uticajem Vatikana najžešće napade na Jugoslaviju. Katoličke novine označile su suđenje tom proustaškom episkopu kao „najžalosniji proces u istoriji katoličke crkve“. Generalni vikar Franjo Salis Sevis je povodom lišavanja slobode „obljubljenog Nadpastira“ Stepinca izdao poslanicu u kojoj stoji da za ovaj teški progon „Preuzviše-

nog gospodina Nadbiskupa ne nalazimo na njemu nikakve krivice. On je, što je i posve shvatljivo, kao bogom postavljeni pastir svoga stada apostolskim žarom i neustrašivošću ustajao na obranu Božjeg zakona, katoličke crkve i njezinih prava. No, on je to činio uvijek". Bez obzira na sav dekor svećanih reči generalnog vikara, nisu se mogli navesti primeri Stepinčevog „ustajanja" protiv ustaša koji su pred očima katoličke hijerarhije u NDH uništavali čitav jedan narod. Rimokatolička crkva nastojala je da opstane u političkom životu Jugoslavije kao „*corpus separatum*", a KPJ išla za svodenjem njene aktivnosti na duhovnu sferu i za njenim povlačenjem iz političkog života. Papski nuncije Harli davao je podršku onoj struji episkopa, sa Stepincem na čelu, koja se protivila da se s državom nađe *modus vivendi*. Politika KPJ je nastojala da razbije frontalni stav katoličkog klera protiv države, izoluje papskog nuncija od rimokatoličkog sveštenstva i „pocepa" jedinstvo u vrhovima epskopata. Ovoj politici odgovarala je tendencija malog broja sveštenika za poboljšanje odnosa s narodnom vlašću, baš kao što su je ometali ekstremni i nepromišljeni postupci organizacija KPJ i pojedinaca, koji su te odnose zaoštravali.

Sukob između crkve i države nije bio karakterističan samo za Jugoslaviju već i za druge zemlje koje su krenule socijalističkim putem, a katolička crkva u njima predstavljala ustanovu vladajuće vere. Kardinali Midsenti i Višinski suprostavili se u Mađarskoj i Poljskoj političkim i ekonomskim merama nove vlasti. Katoličke zemlje u svima ovim zemljama imale su podršku Vatikana. Konzervativne snage u svetu tumačile su postojeći sukob kao nastojanje komunističkih režima da odstrane uticaj katoličke crkve iz nacionalnog života, koja se nije povlačila bez ogorčenog otpora. Katolički kler je u Jugoslaviji bio politički kompromitovan prihvatajući NDH i druge kolaboracionističke režime ili okupaciju, nasuprot sveštenstvu u Poljskoj koje je pokazalo visok stepen rodoljubivog držanja u toku tek završenog rata. Pored podrške Vatikana katoličke crkve u ovim zemljama imale su na svojoj strani i propagandu zapadnih zemalja koja je u okviru započete polarizacije između dojučerašnjih saveznika u ovom otporu gledala ispoljavanje nezadovoljstva prema drugoj suparničkoj sili SSSR-u.

KPJ je sprovodila politiku podele i među pravoslavnim sveštenstvom obrazovanjem sveštenečkih udruženja, dodeljivanjem stalne ili privremene pomoći sveštenicima, nastojanjem da

poboljša odnose narodne vlasti i vrhova Srpske pravoslavne crkve. Ovim kursom suzbijana su shvatanja lokalnih partijskih organizacija o neprijateljskom raspoloženju i pasivnosti svih sveštenika bez razlike. Nije se lako uviđalo da je proces diferencijacije među sveštenstvom težak i spor, jer je crkva bila „čvrsta organizacija“, s jakom disciplinom. KPJ je tražila „razobličavanje“ svih sveštenika koji su se bavili političkim radom i propagandom, uključujući i predstavnike crkvene hijerarhije.

Crkveno-narodni sabor Makedonije na kraju rata izrazio je želju za izdvajanjem pravoslavnih Makedonaca iz sastava Srpske pravoslavne crkve, ali je naišao na otpor njenog vrha, koji traje do danas. Autokefalnost Makedonske pravoslavne crkve nije u početku podržavalo ni makedonsko državno rukovodstvo, opredeljujući se za stvaranje Jugoslovenske patrijaršije u skladu sa federativnom strukturom Jugoslavije i činjenicom da pravoslavni vernici žive gotovo u svim federalnim jedinicama Jugoslavije. Nerešeni status Makedonske pravoslavne crkve unosi je mnogo godina nerazumevanje u odnose između Srpske pravoslavne crkve i makedonskog sveštenstva i vernika. Iz redova makedonskih sveštenika i vernika Srpska pravoslavna crkva je osuđivana zbog kleronacionalizma, odbacujući novu stvarnost i posmatrajući Makedoniju kao „južnu Srbiju“, „kolevku srpstva“ i „svetosavskog kulta“. Posle negativne odluke Arhijerejskog sabora SPC 1958. godine crkveno-narodni sabor Makedonije je preuzeo akciju za dobijanje autokefalnosti u svoje ruke koja je završena proglašavanjem ove tek na crkveno-narodnom skupu jula 1967. godine, održanom u Ohridu.

Oblike i intenzitet aktivnosti starih snaga u političkoj strukturi Jugoslavije posle završetka oružane revolucije određivali su vojni poraz kontrarevolucije u okvirima drugog svetskog rata, specifičnosti međunarodnog priznavanja nove Jugoslavije i pravac unutrašnjeg i međunarodnog razvitka nakon 1945. Vodstvo KPJ nije previdalo poraz tih snaga, ali ni njihovu brojčanu jačinu (kvislinzi izbegli u inostranstvo, građani brisani iz biračkih spiskova, odmetničke bande, neraspoloženo sveštenstvo, pristalice legalne opozicije, itd.); one su, uz pomoć spolja, mogle da se aktiviraju i nastave kontrarevoluciju u drugim uslovima. Legalizacija opozicije nije bila pojava koju je KPJ prihvatila kao trajno rešenje. Izjave rukovodećih predstav-

nika KPJ (Tita, Kardelja, Đilasa), o mogućnosti ispoljavanja stranačkog života iz 1945, imale su taktički karakter, određen interesima međunarodnog priznanja revolucionarnih promena („tekovina narodnooslobodilačke borbe“) i obavezama koje je Tito (NKOJ) preuzeo u procesu stvaranja jedinstvene vlade Jugoslavije. Sa stanovišta partijskog vodstva nije ni bila reč o opoziciji, već o „lageru starih snaga“, koje su htele da vrate „točak historije“ natrag.

„Pitanje popova“ nalazilo se na sednicama Politbiroa CK KPJ. Rukovodstvo partije je januara 1947. skretalo pažnju da je proces protiv Stepinca imao dubok odjek kod sveštenstva. Smatralo se da treba udariti „na centar i Harlija“, „pocijepati biskupe“, koristeći „nijanse“ koje među njima postoje.

Zaostali pripadnici kvislinških snaga — iz redova četnika, ustaša, crnogorskih separatista, belogardejaca, balista, koji su sačinjavali terorističko-odmetničke skupine razbacane po Jugoslaviji, koje su, prema oficijalnim izvorima, na završetku rata brojale 11.000 ljudi, mada su bile stvarno brojnije — našli su se od prvog dana pod udarom jedinica KNOJ-a, Ozne, aktivista narodne vlasti i Narodnog fronta, tako da je do kraja 1945. njihov broj bio prepolovljen. Bande su delovale uglavnom u zabitim krajevima, unoseći demoralizaciju među stavnovništvo, vršeći terorističke napade na objekte i atentate na pripadnike Narodnog fronta. U redovima bandi živelo je uverenje da će treći svetski rat izmeniti njihov položaj. Izneverena očekivanja u vezi sa stranom intervencijom, uspesi privredne obnove i pobjeda Narodnog fronta na novembarskim izborima za Ustavotvornu skupštinu uticali su na njihovu još veću izolaciju i pojave beznađa među njima. Posle hvatanja Draže Mihailovića, marta 1946, i njegovog izvođenja na sud počele su da se rasplinjavaju i poslednje nade građanskih snaga da će u Jugoslaviji buknuti pobuna, ojačati otpor i „komunisti“ ustuknuti pod pritiskom Zapada. Nekoliko hiljada preostalih četničkih, ustaških, balističkih i drugih protivnika vlasti polovinom te godine nije predstavljalo značajniji faktor ugrožavanja poretka, ali su organi bezbednosti morali da vode uporan „rat protiv rata“ u neprohodnim planinskim i šumskim predelima s ostrvljenim nosiocima pljačkaških i diverzantskih akcija. Maja 1946. bande su ubile 135 ljudi, opljačkale desetine zadruga i izvršile više napada na komunikacije. Krajem rata, januara-februara 1945, jedinice Jugoslovenske armije skršile su na Kosovu

otpor balističke kontrarevolucije ali su se manje grupe balista zadržale na obroncima Šare i Skopske Crne gore, u Drenici, na Žegarcu i Čičevici. Poslednji odmetnici-balisti likvidirani su tek 1951–1952. godine.

S prvim predznacima zaoštavanja odnosa između zapadnih sila i SSSR-a započelo je aktivno organizovanje jugoslovenske emigracije protiv novog poretka u Jugoslaviji. Kvislinške jedinice smeštene su u logore vojnog tipa, a posredstvom emigrant-skih predstavnika „seljačkih stranaka“ iz istočnoevropskih zemalja počeo je rad na stvaranju „seljačkog bloka“.

Izložena neprijateljskoj, javnoj i podzemnoj aktivnosti emigrantskih krugova, Jugoslavija se u periodu svoje konsolidacije nalazila i pod snažnim političkim i propagandnim pritiskom konzervativnih krugova na Zapadu i njihovih propagandnih centara. Dramatizacijom sukoba Istoka i Zapada i precenjivanjem značaja atomske bombe podrivala se odbrambena sposobnost zemlje i razvijala ratna psihoza. Strana propaganda je podsticala šovinizam, napadala režim zbog progona crkve i sveštenika, isticala nestabilnost sistema, omalovažavala privredne napore. Talasi antijugoslovenske propagande saobražavani su uslovima pojedinih jugoslovenskih republika. Bugarska opozicija Nikole Petkova izjašnjavala se za nezavisnu makedonsku državu u kojoj bi se našle Vardarska, Egejska i Pirinska Makedonija. Borba Jugoslavije za Trst ocenjivana je kao zapostavljanje interesovanja za Egejsku Makedoniju. U Sloveniji su širene ideje o srednjoevropskoj konfederaciji.